

УДК 340.1

ТЕОРЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

К. А. КОТУХ, аспірантка*
Національний університет
біоресурсів і природокористування України
E-mail: kotyh.katya@rambler.ru

Анотація. У статті розглядаються погляди науковців щодо теоретичного розуміння принципів права. Здійснений аналіз наукових досліджень стосовно даного поняття дає можливість з'ясувати, що ця проблема привертає увагу не тільки вчених-теоретиків, а й представників різних галузей права. Поняття «принципи права» розглядається у площині двох типів праворозуміння: природно-правового і позитивістського. Досліджується вплив концепції природного права на розвиток ідей про роль принципів права у правовому регулюванні. Вносяться пропозиції щодо удосконалення поняття «принципи права», що дасть можливість більше зрозуміти їхню суть, зміст та правову природу.

Ключові слова: принципи права, суспільні відносини, галузь права, правореалізація, праворозуміння.

Актуальність. Будь-яке право формується і функціонує на основі певних принципів, які визначають його головні властивості та особливості. Становлення сучасної правової науки в нашій державі відбувається в умовах формування нових концептуальних підходів, зумовлених євроінтеграційними процесами.

На сьогодні в Україні відбуваються трансформаційні процеси, що знаходять своє відображення майже в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі правовій. Оскільки право в цілому являє собою надбудову над економічним базисом суспільства, то у праві відбиваються основні напрями і закономірності розвитку суспільства, що у свою чергу відображається на принципах, які не є сталими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання принципів права останнім часом все більше притягують увагу науковців різних галузей права. Зокрема вони розглядалися у працях вітчизняних вчених: В. М. Єрмоленка, А. М. Колодія, В. І. Курила, О. П. Світличного, О. О. Уварової, Т. І. Фулей та ін.

Метою дослідження є розглянути погляди науковців щодо теоретичного розуміння та правової природи принципів права, а також удосконалити це поняття.

* Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. І. Курило

Виклад основного матеріалу. У правовій літературі є абсолютно різні підходи як до визначення суті та змісту принципів права, так і до їх правової природи. Категорія «принцип права» як предмет наукового дослідження продовжує викликати значний інтерес не тільки вчених-теоретиків, а й представників галузевих правових наук, адже проблема реалізації принципів права як ефективного регулятора суспільних відносин на сьогодні набуває особливої актуальності та практичного значення.

Принципи права – один із найважливіших елементів будь-якої правової системи. Від того, наскільки вони відображені в правових нормах і в правозастосовній діяльності, багато в чому залежить ефективність правового регулювання. Тривалий час вітчизняною юридичною наукою, яка розглядала принципи виключно як ідеологічну складову права, заперечувався їх безпосередній регулюючий вплив на суспільні відносини, що зрештою негативно вплинуло на розвиток національної правової системи [1, с. 5].

Взагалі термін «принципи» походить від лат. *principium* – основа, «початок» і трактується як сукупність керівних ідей, вихідних положень, орієнтирів, що спрямовані на досягнення оптимальних, стабільних результатів будь-якої діяльності [2, с. 154–155].

У свою чергу, словник української мови дає визначення терміна «принцип» у кількох значеннях. По-перше, принцип – це основне вихідне положення певної наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; засада; основний закон якоїсь точної науки. По-друге, це особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення, або здійснення чогось. По-третє, це переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; канон [3, с. 899].

У загальній теорії права принципи права розглядаються як основні (керовані) ідеї, вихідні положення, які характеризують зміст права, суть та призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з другого, – є найбільш загальними нормами, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів [2, с. 151].

«Принципи, – зазначає Г. В. Атаманчук, – це специфічне поняття, в них міститься не стільки власне закономірність, відношення, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Принцип є фіксацією результатів наукового пізнання з усіма витікаючими звідси наслідками [4, с. 351].

На думку відомого теоретика С. С. Алексеєва, принципи права – це виражені в праві вихідні нормативно-керівні засади, що характеризують його зміст, його основи, закріплені в ньому закономірності громадського життя. Принципи – це те, що пронизує право, виявляє його зміст у вигляді початкових, наскрізних «ідей», головних його засад, нормативно-керівних положень [5, с. 104].

Водночас принципи права можуть відображати й певну галузь. З точки зору юридичної науки принципи права – це основні засади, які закріплені в правових нормах і відображають закономірності розвитку відносин суспільства, а також розкривають і відображають закономірності

певної галузі права. В них розкриваються особливості певної галузі права, які зумовлюють її галузеву суть і відображаються в галузевих принципах права [6, с. 84].

Наведене свідчить, що принципи права об'єктивно зумовлені економічним, соціальним, політичним устроєм суспільства. Під об'єктивною зумовленістю принципів права треба розуміти відповідність характеру суспільних відносин економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються у суспільстві [7, с. 21]. А. М. Колодій підкреслює, що ефективність впливу принципів залежить від розробленості правових засобів, за допомогою яких право регулює суспільні відносини, від рівня правової свідомості й правової культури членів суспільства. Залежить вона також від рівня наукової розробки самих принципів, від того, наскільки вони сприймаються юридичною практикою, наскільки відпрацьованими є форми, методи їх матеріалізації в реальних суспільних відносинах [7, с. 25–26].

На нашу думку, серед широкого загалу визначень поняття «принципи права», варто погодитись з узагальнюючою позицією Т. І. Фулей, яка підкреслює, що при багатоманітності визначень поняття «принципи права» усі наявні в юридичній науковій літературі точки зору можна звести до наступних двох: 1) принципи права – це основоположні ідеї; 2) це нормативні засади права, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання [8, с. 7].

Проведене дослідження наукових підходів до визначення поняття «принципи права» свідчить, що воно є одним із актуальних проблем сучасної юридичної науки, у яких найяскравіше відбито сутність права у всьому його різноманітті.

Як зазначають сучасні дослідники, питанню про принципи права пощастило в науці за кількістю й якістю присвяченої йому літератури, але не пощастило в частині загальноприйнятого його вирішення. Зокрема, недостатньо вивченим є правозастосовний ефект принципів, не виявлені правила їх використання в практичній юридичній діяльності, не обґрунтовано критерії віднесення правових приписів до числа принципів права.

Пошук відповіді на питання про природу принципів права та їх роль у правозастосуванні, як і багатоманітний пошук поняття права, характеризується великою різноманітністю точок зору. Як наголошує з цього приводу О. О. Уварова, це пояснюється передусім змінюваністю політичної ситуації, в контексті якої зазвичай розглядається питання про роль принципів у правовому регулюванні, а також тим, що участь у цьому пошуку беруть прихильники різних концепцій праворозуміння. Ураховуючи це, за «точку відліку» у вивченні природи принципів права і можливості безпосереднього звернення до них при вирішенні конкретних справ правозастосовними органами взято розгляд цього питання у площині двох типів праворозуміння – природно-правового і позитивістського [1, с. 9].

Прихильники природної концепції розуміння права переконані, що принципи права зумовлюють зміст правових норм, в той час як прихильники позитивістського праворозуміння, навпаки, впевнені в тому, що принципи права потрібно виводити саме із норм права.

Розглянемо цей спір через призму подальших правових позицій. Незважаючи на різні концепції, слід зазначити, що спір між двома концепціями права, природно-правовою і позитивістською, Ф. А. Хайєк визначає як дискусію між тими, для кого право і свобода були нероздільні, й тими, для кого ці два поняття були несумісні [9, с. 81–82, с. 94].

Такої позиції дотримується і відомий теоретик права А. В. Поляков, який диференціює природно-правовий і позитивістський типи праворозуміння за відношенням до цінностей. Перший тип праворозуміння, зазначає вчений, заснований на думці, згідно з якою право є ціннісним явищем, з чого виникає теоретична спокуса все право звести до певних цінностей (рівності, свободи, прав людини, загального блага, справедливості тощо). Протилежна ж концепція намагається повністю виключити право зі сфери цінностей, обґрунтувавши його не органічно – як багатоедність (включаючи й ціннісний аспект), а механістично – як сукупність певних однорідних елементів – норм належного або законів, встановлених державою [10, с. 14].

Наведені думки свідчать, що головний критерій розмежування природно-правового і позитивістського способів обґрунтування правової реальності полягає у відношенні до цінностей.

Найбільший розквіт класичних природно-правових ідей пов'язують із XVII–XVIII століттями. Так, Й. О. Покровський назвав XVIII століття століттям панування природно-правового настрою. Відставання позитивного права від вимог життя сприяло встановленню надзвичайно вільного уявлення судів про свою роль. Під виглядом заповнення прогалин у законі суди при вирішенні конкретних випадків охоче приводили в життя те, що їм видавалося таким, що впливає з принципів природного права [11, с. 91].

Концепція природного права має визначальний вплив на розвиток ідей про роль принципів права у правовому регулюванні.

На відміну від природно-правової концепції праворозуміння вихідною ідеєю юридичного позитивізму є яскраво виражене розрізнення між правом і мораллю. Проте ці погляди у XX ст. почали змінюватися, позитивісти почали визначати взаємозв'язок між правом і мораллю. На думку Г. Харта, право і мораль – це найважливіші соціальні інститути, які регулюють поведінку людей щодо основних соціальних цінностей. Уже внаслідок цього право і мораль з необхідністю будуть перетинатися, тобто вони будуть, хоча б частково, займатися одними й тими самими темами й вирішувати однакові проблеми [12, с. 195].

Висновки і перспективи. Наведене свідчить, що серед вчених і досі не має однастайності в розумінні сутності принципів права та їх впливу на законодавство. Сьогодні у правовій доктрині дискусійними є положення щодо поєднання ідей природного та позитивного права, і їх наявність свідчить про значний потенціал принципів права в регулюванні суспільних відносин.

У контексті наведених думок під принципами права слід розуміти основоположні ідеї позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання, спрямовані на реалізацію правових приписів та їх втілення в життя.

Список літератури

1. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загально-теоретична характеристика : моногр. / О. О. Уварова. – Х. : «Друкарня МАДРИД», 2012. – 196 с.
2. Теория государства и права : учеб. для юридических вузов и факультетов / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : Норма-Инфра-М, 1997. – 559 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. В. Яременко та О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 2. – 926 с.
4. Атаманчук Г. В. Обеспечение рационального государственного управления / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. литература, 1990. – 351 с.
5. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – Т. 3: Проблемы теории права : Курс лекций. – 781 с.
6. Світличний О. П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування : моногр. / О. П. Світличний. – Донецьк : Державне видавництво «Донбас», 2011. – 410 с.
7. Колодій А. М. Принципи права України : моногр. / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
8. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. І. Фулей. – К., 2003. – 18 с.
9. Хайєк Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : в 3 т. / Ф. А. Хайєк; пер. з англ. – К. : Сфера, 1999. – Т. I : Правила та порядок. – 196 с.
10. Поляков А. В. Естественная школа права / А. В. Поляков // Государство и право. – 1999. – № 4. – С. 14.
11. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права ; 5-е изд. / И. А. Покровский. – М. : Статут, 2009. – 351 с.
12. Харт Г. Л. А. Понятие права / Г. Л. А. Харт; пер. с англ.; под общ. ред. Е. В. Афонасина и С. В. Моисеева. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 301 с.

References

1. Uvarova, O. O. (2013). *Pryncypy prava u pravozastosuvanni* [The principles in the enforcement of law]. Kharkiv: Printing MADRID, 196.
2. Korelsky, V. M., Perevalova, V. D. (1997). *Teoriya gosudarstva i prava. Uchebnyk dlya yurydicheskyykh vuzov i fakul'tetov* [Theory of State and Law. Textbook for high schools and juridical fakul'tetov]. Moscow, Russia: Norma-Infra, 559.
3. Yaremenko, V., Slipushko, O. (2007). *Novyj tlumachenyj slovnyk ukrayins'koyi movy* [New interpretations of Ukrainian Dictionary]. Kyiv: Aconite, 926.
4. Atamanchuk, G. V. (1990). *Obespechenye racyonal'nogo gosudarstvennogo upravleniya* [Provision rational management of the State]. Moscow, Russia: Legal literature, 351.
5. Alekseev, S. S. (2010). *Problemy teorii prava* [Problems of theory of law]. *Sobranie sochynenyi*. At 10 parts. Part 3: Moscow, Russia: Statute, 104.
6. Svitlychny, O. P. (2011). *Administratyvni pravovidnosyny u sferi zemel'nykh resursiv Ukrayiny: problemy teorii ta praktyky pravozastosuvannya* [The administrative relationship in Land Resources of Ukraine: problems of theory and practice of law]. Donetsk: State Publishing House «Donbass», 410.
7. Kolodiy, A. M. (1998). *Pryncypy prava Ukrayiny* [The principles of law in Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 208.

8. Fuley, T. I. (2003). Suchasni zagal'nolyuds'ki pryncypy prava ta problemy yix vprovadzhennya v Ukrayini [Modern human rights principles and problems of implementation in Ukraine]. Kyiv, 18.

9. Hayek, F. A. (1999). Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennya shyrokykh pryncypiv spravedlyvosti ta politychnoyi ekonomiyi [Law, Legislation and Freedom: A new presentation of the broad principles of justice and political economy]. Kyiv: Scope, 196.

10. Polyakov, A. V. (1999). Estestvennaya shkola prava [Natural Law School]. State and right, 4, 14.

11. Pokrovsky, I. A. (2009). Osnovnie problemu grazhdanskogo prava [Main problems hrazhdanskoho right]. Moscow, Russia: Statute, 351.

12. Hart, H. L. A. (2007). Ponyatyie prava [The concept of right]. St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg Press, 301.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ ПРИНЦИПОВ ПРАВА

К. А. Котух

Аннотация. В статье рассматриваются взгляды ученых о теоретическом понимании принципов права. Проведенный анализ научных исследований по данному понятию дает возможность выяснить, что данная проблема привлекает внимание не только ученых-теоретиков, но и представителей различных отраслей права. Понятие «принципы права» рассматривается в плоскости двух типов правопонимания: естественно-правового и позитивистского. Исследуется влияние концепции естественного права на развитие идей о роли принципов права в правовом регулировании. Вносятся предложения по совершенствованию понятия «принципы права», что позволит более понять их суть, содержание и правовую природу.

Ключевые слова: принципы права, общественные отношения, отрасль права, правореализация, правопонимание.

THEORETICAL UNDERSTANDING PRINCIPLES OF LAW

K. A. Kotuh

Abstract. The article the views of scientists on the theoretical understanding of the principles of law. The analysis of scientific studies on this concept, makes it possible to find out what the problem is attracting attention not only academics, but also representatives of various branches of law. The term «principles of law» are considered in the plane of the two types of thinking: natural law and positivist. The influence of the concept of natural law on the development of ideas about the role of law principles in the legal regulation. Made proposals to improve the concept of «principles of law», which will allow more to understand their nature, content and legal nature.

Keywords: the principles of law, public relations branch of law, realization of law, undenstanding of law.